

Denna text publicerades i juni 2022 på den estniska organisationen Femisteeriums hemsida. Den föreliggande versionen är översatt och bearbetad av Marta Kolankiewicz i samarbete med författaren.

VAD SPELAR SEXUALITET FÖR ROLL I KRIGET?

Om den ryska invasionen, hbtq-rättigheter och civilsamhällets motstånd i Ukraina

MARYNA SHEVTSOVA

Feministiska forskare har sedan länge visat att militarisering av samhället under krigsförhållanden vanligtvis cementerar traditionella könsroller. Män förväntas vara modiga och försvara sitt land medan kvinnor framställs som mödrar och fruar, offer som behöver skyddas, de som bör ta hand om barn och äldre. Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina har visat att vissa könsstereotyper har utmanats eller upplösts; till exempel utgör ukrainska kvinnliga soldater cirka 15 procent av den ukrainska armén som möter Ryssland på slagfältet. Men detta krig, liksom många andra, är dock djupt könat. Medan kvinnor uppmuntras att skydda sig själva och sina barn genom att lämna sina städer, tvingas alla män mellan 18 och 60 år att stanna i landet i fall de behöver mobiliseras.

Men hur ser situationen ut för dem som inte passar in i de heteronormativa könsrollerna och vars sexualitet och könsidentitet inte ses som ”normal” eller ”traditionell” av en stor del av det ukrainska samhället? De forskare och aktivister som har försökt uppmärksamma hbtq-personers problem under invasionen

Corresponding author email: maryna.shevtsova@kuleuven.be

Copyright: © 2023 The author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: *Tidskrift för genusvetenskap* 43 (2-3): 82–89
<http://dx.doi.org/10.55870/tgv.v43i2-3.18007>

kritiserades för detta eftersom de antogs ha krävt ”särskilda” rättigheter för dessa personer. Men är det verkligen så? Denna frispelstext syftar till att visa legitimiteten i hbtq-aktivisternas farhågor genom att erbjuda en kort reflektion över hur kriget påverkat det ukrainska hbtq-communityt.

Hbtq-rättigheter i Ukraina innan 24 februari 2022

Ukraina har aldrig varit ett paradiset för hbtq-personer där de kunnat leva bekvämt och åtnjuta samma rättigheter som heterosexuella cispersoner. Ukraina avkriminaliserade homosexualitet 1991, när landet blev självständigt, men trots detta gjordes inga betydande framsteg på nästan två decennier. Efter den så kallade Världighetens revolution (Euromajdan) 2013/14, då den pro-ryska regeringen tvingades lämna landet efter en folklig protest och ersattes av pro-europeiska politiska krafter, gjordes det dock några tydliga framsteg i hbtq-rättigheter.

Efter påtryckningar från EU och tack vare det enorma arbete som utförts av det civila samhället i och utanför Ukraina, antogs 2015 det första nationella dokument som uttryckligen nämner sexuell läggning och könsidentitet. Arbetslagstiftningen ändrades och skyddar nu hbtq-personer från diskriminering på arbetsplatsen. Detta är fortfarande det enda rättsliga dokument som skyddar hbtq-personer på nationell nivå. Samkönade äktenskap erkänns inte i Ukraina, inte heller registrerade partnerskap, medan konverteringsterapi anses vara laglig.

Från 2015 till 2022 fick hbtq-aktivism i Ukraina stor synlighet tack vare aktivisters kamp och internationellt stöd. Under 2021 genomfördes marscher för hbtq-personers rättigheter i större ukrainska städer som Kiev, Odessa, Kharkiv och Zaporizhzhia under polisbeskydd och med godkännande från lokala myndigheter. Samma år godkände Ukrainas vetenskaps- och utbildningsdepartement en kurs för lärare för att förebygga mobbning av hbtq-ungdomar i ukrainska skolor. Stora framsteg har gjorts inom hälsovård för transpersoner.

Samtidigt har skyddet av hbtq-personers rättigheter aldrig varit en prioriterad fråga för något av de större politiska partierna. För de flesta ukrainska politiker har det varit otänkbart att offentligt uttrycka sitt stöd för hbtq-personers rättigheter. Den ortodoxa kyrkan och vissa konservativa nationalistiska organisationer har kontinuerligt satt press på regeringen att vidta nya åtgärder som skulle störa hbtq- och feministiska organisationers arbete, och mindre, radikala högerextrema grupper har regelbundet attackerat hbtq- och kvinnorrättsevenemang. Det är alltså inte förvånande att, när den ryska invasionen inleddes i februari 2022, hbtq-organisationer och aktivister inte räknade med att myndigheter skulle vara lyhörda eller uppmärksamma deras sak.

Vi var [också] här: hbtq-soldater i den ukrainska armén

Militärtjänstgöring är obligatorisk i Ukraina och homosexualitet är inte ett skäl för att undantas från den. Många unga homosexuella män har försökt undvika att gå med i armén eller hålla sin sexualitet dold under tjänstgöringen av rädsla för att utsättas för sexuellt våld och övergrepp. Efter Rysslands annektering av Krim och inledningen av kriget mot Ryssland i Donbas var kriget ett av de mest populära argumenten från motståndarna till hbtq-rättigheter i Ukraina: de menade att det inte var någon bra tid för marscher för jämlikhet och skydd av hbtq-rättigheter. Dessutom kommenterade vissa aktivister och politiker inom extremhögern upprepade gånger att hbtq-marscher är oacceptabla i krigstider och de ansåg att dessa sprider en "aggressiv ideologi"; de föreslog till och med att män som deltar i "gayparader" skulle kallas in till militären (Simakova 2015).

Främst som ett svar på sådana påståenden invigdes i augusti 2018 fotoutställningen "We were here" i Kiev, där flera hbtq-personer, veteraner och soldater, vars ansikten var täckta på bilderna, berättade sina historier (Shebetko 2018). Strax därefter lanserades kampanjen *LGBT military* (2020). Efter att kampanjens ledare och medgrundare, Viktor Pylypenko, en homosexuell veteran från Donbas Frivilliga Bataljon, hade kommit ut offentligt i media, fortsatte kampanjen att växa. Sedan sommaren 2018 har den alltid haft sitt egna block inom Jämställdhetsmarchen som ordnas av KyivPride. Blocket har letts av Viktor Pylypenko och den öppet lesbiska frivilliga Nastya Konfederat.

Efter invasionen gick de flesta av hbtq-veteranerna med i aktiva militära styrkor eller i territoriella försvarsgrupper. I sin Facebook-grupp samlar de in pengar till militär utrustning och publicerar redovisningar av sin verksamhet. Minst en gång i veckan kan en läsa inlägg från soldater som kommer ut. Huvudbudskapet i dessa inlägg är: vi [hbtq-personer] är också här, vi är medborgare i Ukraina, vi är redo att offra våra liv för att försvara detta land, vi vill att ni ska se oss, erkänna vår närvaro och vi förväntar oss att vi i efterkrigstidens Ukraina kommer att ha rätt att vara synliga, att ingå i det ukrainska samhället och att skapa familjer med de människor vi älskar.

Ihärdig homofobi

Även om kriget i ett land ofta får människor att glömma sina ideologiska konflikter och istället enas mot den gemensamma fienden, skulle det vara fel att säga att det ukrainska samhället blev av med homo- och transfobin över en natt. Den 7 april attackerades Olena Shevchenko, ordförande för hbtq-rättsgruppen Insight, med pepparspray av en okänd man. Attacken skedde i Lviv, strax efter att hon och hennes kollegor hade lastat en buss med "humanitära nödvändigheter för kvinnor och barn" (Frontline Defenders 2022). Angriparen

var ukrainare och sannolik medlem i en av de högerextrema organisationer som är ökända för sina våldsamma attacker mot hbtq- och feministiska evenemang också under fredstid.

I mars 2022 attackerades Nash Mir, den äldsta ukrainska organisationen för hbtq-rättigheter. En grupp våldsverkare bröt sig in på deras kontor i Kiev, där fyra aktivister också bodde, och utsatte de personer som befann sig där för brutal misshandel och rån. I det här fallet är det dock oklart vilka angriparna var. Eftersom attacken skedde under tiden som ryska trupper närmade sig Kiev kan båda sidor vara skyldiga. Dessutom har experter på högerextrema grupper i Ukraina mellan 2014 och 2022 upprepade gånger påpekat att många av dessa grupper finansierades av Ryssland eller pro-ryska styrkor i Ukraina, som alltid uppmuntrat homofobiska hatbrott och samhällelig homofobi (Likhachev 2016; Tarasiuk & Umland 2021).

Även om polisen registrerar sådana brott är det tydligt att dessa inte är prioriterade när kriget pågår – de var inte de ens före den 24 februari 2022. Med den ökande militariseringen och våldsnivån i samhället, som är en naturlig del av militära konflikter, blir grupper som inte får tillräckligt skydd från staten, såsom hbtq-personer, ännu mer sårbara.

Nödläge: professionell hbtq-aktivism i krigstider

Före den 24 februari 2022 fanns det mer än 40 officiellt registrerade hbtq-organisationer i Ukraina. De arbetade bland annat med hiv-prevention för MSM-gruppen, psykologiskt stöd till olika grupper, medvetandegörande, utbildning, juridiskt stöd, dokumentation och förebyggande av homo- och transfobiska hatbrott samt krav på hbtq-rättigheter. När invasionen började blev det tydligt att många av dessa aktiviteter inte kunde fortsätta, samtidigt som det uppstod ett akut behov av att ge humanitärt bistånd, ge skydd och hjälpa de som behövde fly.

Som svar på detta behov öppnades i Kiev, i västra Ukraina samt i östeuropeiska grannländer flera tillfälliga boenden för hbtq-personer, deras familjer och husdjur, som inte har någonstans att bo eller som är på väg och behöver någonstans att bo under några nätter. Förutom att förse boendena med nödvändigheter för människor som bor där, samlar hbtq-organisationer också in och delar ut mat och mediciner. De köper transportbiljetter eller betalar räkningar för hbtq-personer som av olika skäl inte kan lämna sina hem eller saknar medel för överlevnad. För transcommunityt är tillgång till hormoner den mest pressande frågan. Organisationer som Cohort eller Insight arbetar hårt, med stöd från utländska samarbetspartners, för att på ett centraliserat sätt ta emot hormoner och sedan skicka dem till olika städer och förse människor med minst en månads förbrukning.

Det är viktigt att påpeka att – även om hbtq-organisationers prioritet är att skydda och hjälpa hbtq-personer – lägger de flesta av dem ner mycket arbete på att samla in pengar och ge humanitärt stöd till befolkningen i allmänhet. De samlar också in medicinska förnödenheter till soldater på de ukrainska sjukhusen och ammunition till folk vid frontlinjen.

De flesta bidragsgivare gick med på att åtminstone en del av finansieringen skulle omdirigeras till humanitära behov. Några av de bidragsgivare som är aktiva i Ukraina öppnade nya program för nödåtgärder. Det är dock fortfarande inte tillräckligt för att täcka alla grundläggande behov hos hbtq-personer på flykt, så alla organisationer använder sig av gräsrotsfinansiering så mycket som möjligt.

Rätten till säkerhet: vem får fly landet?

Som nämndes ovan tvingades alla män mellan 18 och 60 år att stanna i Ukraina enligt regeringens bestämmelse. En grupp som drabbats av oväntade konsekvenser av denna förordning är ukrainska transkvinnor, då många inte har påbörjat eller slutfört ändringen av sitt juridiska kön än. Därför har de fortfarande könsmarkören "M" i sina dokument.

Under det senaste decenniet har Ukraina gjort tydliga framsteg när det gäller transpersoners rättigheter. För närvarande har Ukraina de mest gynnsamma villkoren för transpersoner i det postsovjetiska området utanför EU när det gäller möjligheten att ändra identitetshandlingar samt juridiska och medicinska aspekter av könsbekräftande vård. 2017 avskaffades krav som hade varit obligatoriska för att kunna genomgå könsbekräftande vård så som sterilisering och en lång vistelse på en psykiatrisk institution. På grund av bristande information och komplicerade byråkratiska förfaranden har många transkvinnor dock aldrig slutfört processen för att ändra sina handlingar och har därför inte kunnat lämna Ukraina.

I teorin kan en gå till en läkare för att få det intyg som behövs och ansöka om dispens hos militären. Detta är dock inte genomförbart för de flesta under bombningar och när krigslagar införs. Vissa transpersoner blir så desperata att de försöker låtsas att de förlorat sina dokument och korsa gränsen utan dem, men detta är extremt riskabelt och kan lätt leda till att de blir fångslade.

Alla transpersoner vill förstås inte lämna Ukraina, vissa är fast beslutna att stanna i sina hemstäder och strida om nödvändigt. Anastasiia Yeva Domani, ordförande för organisationen Cohort som arbetar med transpersoners rättigheter, sade i en intervju för UNAIDS att hon tänker fortsätta sitt arbete med att hjälpa transpersoner i hela Ukraina (UNAIDS 2020). Hon påpekade dock att det inte är förvånande att vissa människor vill fly. Under många år

har transpersoner förbisetts av den ukrainska staten. De diskriminerats, saknat jobb och riktigt hem, och ingenting håller dem kvar i Ukraina.

Värderingars krig

För över ett decennium sedan förklarade sig den ryska staten vara en försvarare av så kallade traditionella familjevärderingar genom att införa en lag som förbjöd information om hbtq-frågor riktad till minderåriga, då sådan information definierades som propaganda för samkönade relationer. Under årens lopp har situationen för hbtq-personer i Ryssland förvärrats. Det är därför inte förvånande att den ryska invasionens inverkan på ukrainska hbtq-personer var en viktig fråga för internationella människorättsorganisationer.

Detta krig, som av många ses som en kamp mellan europeiska liberala och ryska konservativa värderingar, har dock också orsakat några oväntade vändningar i det ukrainska samhället. I maj 2022 visade en sociologisk undersökning, som genomförts av den Kievbaserade organisationen Nash Svit, att stödet för att homosexuella invånare ska ha samma rättigheter som andra medborgare i Ukraina fördubblades (63,7 procent 2022 jämfört med 33,4 procent 2018). Efter flera års motstånd från konservativa och religiösa grupper ratificerade Verkhovna Rada, Ukrainas parlament, i juli 2022 Istanbulkonventionen, Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet. Ratificeringen genomfördes trots motståndarnas manipulativa uttalanden om att detta dokument främjade normalisering av homosexualitet och tredje kön i skolor.

Slutligen, i juli 2022 skrev över 25 000 personer under en namninsamling för legalisering av samkönade äktenskap i Ukraina, vilket är det som krävs för att Ukrainas president officiellt ska behöva svara på den. Medan Zelensky betonade att det är osannolikt att en sådan stor förändring skulle göras under krigslagar, kommenterade han att en demokratisk stat måste garantera lika rättigheter för alla medborgare och att hans regering redan arbetade för att införa registrerat partnerskap för samkönade par i Ukraina.

I stället för en slutsats

Ukraina har aldrig varit ett paradiset för hbtq-personer. Under den fullskaliga invasionen försämrades livsvillkoren avsevärt för alla utsatta och marginaliserade grupper, utan undantag för hbtq-personer. För många har vardagen förvandlats till ren överlevnad. Många hbtq-personer tvingades fly från landet och riskerar nu att falla offer för rasism, främlingsfientlighet och diskriminering på platser där de inte är välkomna.

Men fortfarande finns det ändå visst utrymme för hopp. Medan alla europeiska länder har enats för att hjälpa människor på flykt från Ukraina, hände samma sak med hbtq-organisationer världen över. Från ryska invasionens första dag har organisationer som RFSL i Sverige, PFLAG i USA, KPH i Polen, Munich/Kyiv Queer i Tyskland och många andra arbetat dag och natt med att samla in pengar, skicka humanitär hjälp, organisera flykt, ge skydd, delta i fredliga protester i sina länder och förespråka rättigheter för ukrainska hbtq-personer. På liknande sätt arbetar många ideella organisationer och aktivister för hbtq-personers rättigheter i Ukraina i solidaritet med andra grupper och organisationer som hjälper civilbefolkningen och militären. Genom detta samarbete ökar acceptansen och toleransen gentemot varandra.

Som framgår av föregående avsnitt har kriget fört Ukraina närmare väst och öppnat vissa politiska möjligheter för att kräva hbtq-rättigheter och för förändring av samhälleliga attityder. Det återstår dock att se om hbtq-aktivister och organisationer i det civila samhället kommer att kunna utnyttja detta momentum fullt ut och om de förändringar som vi har sett under årets första år kommer att vara hållbara.

Referenser

Frontline Defenders (2022) Woman Human Rights Defender Olena Shevchenko Tear Gassed in Lviv 15 april 2022. <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/woman-human-rights-defender-olena-shevchenko-tear-gassed-lviv> [27 oktober 2023].

LGBT Military (2020) Website. <https://lgbtmilitary.org.ua/eng> [27 oktober 2023].

Likhachev, Vyacheslav (2016) The Far Right in the Conflict between Russia and Ukraine. *Russie.Nei.Visions* 95. Paris: Ifri French Institute of International Relations. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnv95_uk_likhachev_far-right_radicals_final.pdf [27 oktober 2023].

Shebetko, Anton (2018) *We were here*. <https://antonshebetko.com/We-Were-Here> [27 oktober 2023].

Simakova, Yulia (2015) U Genshtabi ZSU ne vikliuchili, shcho geï na "Marshï rïvnosti" mozhut' otrimati povïstki [The General Staff of the Armed Forces did not rule out that gays on the "Equality March" could receive summonses]. *UNN* 3 Juni 2015 <https://www.unn.com.ua/uk/news/1470540-u-genshtabi-zsu-ne-viklyuchili-scho-geyi-na-marshirivnosti-mozhut-otrimati-povistki> [27 oktober 2023].

Tarasiuk, Taras och Umland, Andreas (2021) Unexpected Friendships: Cooperation of Ukrainian Ultra-Nationalists with Russian and Pro-Kremlin Actors. *Illiberalism Studies Program Working Papers no. 8*. Washington: Institute for European, Russian and Eurasian Studies, Washington State University. <https://www.illiberalism.org/unexpected-friendships-cooperation-of-ukrainian-ultra-nationalists-with-russian-and-pro-kremlin-actors/>.

UNAIDS (2022) Ukrainian activist Anastasiia Yeva Domani talks to UNAIDS about how the transgender community is coping during the war in Ukraine. 30 mars 2022. https://www.unaids.org/en/resources/presscentre/featurestories/2022/march/20220330_anastasiia-yeva-domani [27 oktober 2023].

Maryna Shevtsova

Leuven International and European Studies

KU Leuven

E-post: maryna.shevtsova@kuleuven.be